

Jaarverslag 2007

Het Centrum voor de Geschiedenis van Migranten (CGM) is een samenwerkingsprogramma van de volgende onderzoeksinstituten:

- Centrum voor Migratierecht, RUN (<http://www.ru.nl/rechten/cmr>)
- Faculteit Geesteswetenschappen (afd. Geschiedenis), UvA (<http://www.hum.uva.nl/home.cfm>)
- Instituut voor Geschiedenis, UL (<http://www.geschiedenis.leidenuniv.nl/>)
- Instituut voor Migratie- en Etnische Studies (IMES), UvA (<http://www.pscw.uva.nl/imes>)
- Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Amsterdam (<http://www.iisg.nl>)
- Koninklijk Instituut voor Land-Taal en Volkenkunde (KITLV), Leiden (<http://www.kitlv.nl>)
- Meertens Instituut, Amsterdam (<http://www.meertens.knaw.nl>)

Bestuur:

prof.dr. Rinus Penninx (voorzitter), UvA (IMES)

dr. Marlou Schrover (secretaris), UL

dr. Ulbe Bosma (penningmeester), IISG

dr. Anita Böcker (lid), RUN

dr. Hester Dibbits (lid), Meertens Instituut

dr. Clé Lesger (lid), UvA

prof.dr. Leo Lucassen (lid), UL

dr. Fridus Steijlen (lid), KITLV

Wetenschappelijke begeleiding:

prof.dr. Jan Lucassen, IISG

prof.dr. Wim Willems, UvA (IMES) en UL

Wetenschappelijk coördinator:

dr. Annemarie Cottaar, UvA

correspondentieadres:

FGW-UVA (afdeling geschiedenis)

Spuistraat 134

1012 VB Amsterdam

Tel + 31 20 5253154

Fax + 31 20 5254429

e-mail: j.c.a.m.cottaar@uva.nl

website: <http://www.iisg.nl/cgm/>

Amsterdam, 2008

INHOUDSOPGAVE

1. Het Centrum voor de Geschiedenis van Migranten in 2007	3
2. Doelstellingen en uitgangspunten van het CGM	4
3. Historisch migratieonderzoek	
a. Gender en migratiegeschiedenis	6
b. Structuur in het land van vestiging	8
c. De multiculturele stad en zijn bewoners	10
d. Koloniale migranten	13
e. Migrantenorganisaties	16
f. Emigratie	17
4. Internationale samenwerking en projecten	
a. Europese encyclopedie over migratie en integratie	18
b. Migratie in de Enzyklopädie der Neuzeit (1450-1850)	19
c. Global Migration History	19
d. H-Migration	20
e. Website History of International Migration	20
f. LIMS	20
5. Opsporen en toegankelijk maken van cultureel erfgoed migranten	
a. Collecties IISG	21
b. Historisch Beeldarchief Migranten	22
c. Sloveense migranten in Limburg	23
d. Rif retour	23
e. Chinatown Den Haag	24
f. Website Migratiegeschiedenis	24
6. Werkgezelschap Historische Migratiestudies	26
7. Studiedagen en congressen	27
8. Promoties	28
9. Publicaties	29

1. Het Centrum voor de Geschiedenis van Migranten in 2007

Het Centrum voor de Geschiedenis van Migranten (CGM) is een landelijk samenwerkingsverband, gericht op interdisciplinair onderzoek naar de komst en aanwezigheid van migranten.

In 2007 zagen opnieuw veel migratiepublicaties het licht. Daarnaast werden lopende onderzoeksprojecten afgerond en nieuwe plannen ontwikkeld. Zo verscheen begin november de Europese encyclopedie over de geschiedenis van migratie en integratie, onder redactie van Klaus Bade, Pieter Emmer, Leo Lucassen en Jochen Oltmer. Daarmee is voor het eerst een systematisch overzicht beschikbaar van onze kennis op dit vakgebied. Het achterliggende idee van het standaardwerk is dat hedendaagse processen van migratie en integratie, maar ook de manier waarop daar in Europese landen mee wordt omgegaan, alleen te begrijpen zijn wanneer we het historische kader erbij betrekken. Verder verscheen de bundel *De krachtige stad. Een eeuw omgang en ontwijking*, onder redactie van Leo Lucassen en Wim Willems. Hierin laat een team toonaangevende auteurs zijn licht schijnen over de werkelijkheid achter de door beleidsmakers, bestuurders en politici gehanteerde concepten. Ook in dit boek gaat menige bijdrage over de rol, de positie en de invloed van nieuwkomers op het denken over maatschappelijke processen.

Eind van het jaar werd duidelijk dat intussen voldoende Nederlandse fondsen en ministeries bereid waren om financiële steun te verlenen aan het CGM-plan voor een website over de Nederlandse migratiegeschiedenis. In december is daarom begonnen met de werving van een coördinator.

Verder is in 2007 opnieuw een onderzoeksinstituut toegetreden tot het CGM. Namens het Meertens Instituut nam Hester Dibbits zitting in ons bestuur. Daar vond eveneens een wisseling van leden plaats, want Fridus Steijlen nam namens het KITLV de plaats in van Gert Oostindie.

Meer over deze en andere activiteiten van het CGM kunt u lezen in dit jaarverslag.

2. DOELSTELLINGEN EN UITGANGSPUNTEN VAN HET CGM

Het Centrum voor de Geschiedenis van Migranten (CGM) is een landelijk samenwerkingsverband dat zich richt op de geschiedenis van alle groepen nieuwkomers in Nederland. De samenwerking bestaat sinds 1990, aanvankelijk in een informele en incidentele vorm, en kreeg een structurele basis in het Centrum voor de Geschiedenis van Migranten, dat in 1997 officieel een stichting is geworden.

De kern van het samenwerkingsprogramma CGM is het stimuleren van historisch onderzoek naar de komst en aanwezigheid van migranten. Om een bijdrage te kunnen leveren aan de huidige discussie concentreert het onderzoek binnen het CGM zich vooral op de verschillen in migratie- en integratieprocessen. Wat maakt dat sommige groepen relatief snel in de samenleving opgaan, terwijl dat proces bij andere veel problematischer verloopt? Dit betekent dat het CGM prioriteit legt bij de methode van historische vergelijkingen. Daarbij gaat het niet alleen om vergelijkingen tussen verschillende migrantengroepen (of tussen migrantengroepen en de autochtone bevolking) in heden en verleden, maar ook om vergelijkingen tussen Nederland en andere landen.

Het CGM stelt zich daarnaast tot doel om een actieve bijdrage te leveren aan het opsporen en toegankelijk maken van de bronnen met betrekking tot de geschiedenis van migranten in Nederland. Tot slot wil het CGM de kennis, verkregen met wetenschappelijk onderzoek, verspreiden onder een breed publiek. Dat gebeurt onder meer door het stimuleren en organiseren van toegankelijke publicaties, tentoonstellingen en debatten.

Om de bovenstaande doelstellingen te verwezenlijken is een aantal wetenschappelijke disciplines bijeengebracht. Het CGM bundelt de expertise van de volgende vakgebieden:

1. De geschiedwetenschap, in 2007 vertegenwoordigd door:
 - de Letterenfaculteit van de Universiteit Leiden (prof.dr. Leo Lucassen en dr. Marlou Schrover);
 - het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) te Amsterdam (prof.dr. Jan Lucassen en dr. Ulbe Bosma);
 - de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam (dr. Clé Lesger);

2. De antropologie, sociologie, politicologie/bestuurskunde, economie en sociale geografie, in 2007 vertegenwoordigd door:

- het Instituut voor Migratie- en Etnische Studies (IMES) aan de Universiteit van Amsterdam (prof.dr. Rinus Penninx en prof.dr. Wim Willems);
- het Koninklijk Instituut voor Land voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) in Leiden (prof.dr. Gert Oostindie en dr. Fridus Steijlen);
- het Meertens Instituut in Amsterdam (dr. Hester Dibbits);

3. De rechtssociologie en het vreemdelingenrecht, in 2007 vertegenwoordigd door:

- het Centrum voor Migratierecht van de Radboud Universiteit (RU) in Nijmegen (dr. Anita Böcker).

Met een geïntegreerd onderzoeksprogramma, en de gezamenlijke expertise van deze partnerinstituten en disciplines, wil het CGM een bijdrage leveren aan de theorievorming over migratie- en vestigingsprocessen. Het doel is niet alleen om dergelijke processen in het verleden beter te analyseren, maar ook om hedendaagse vraagstukken die samenhangen met migratie in een lange termijnontwikkeling te kunnen plaatsen.

Uitvoerige informatie over uitgangspunten en onderzoeksmethoden kunt u lezen in het vijfjarenplan (2005-2010) dat het CGM in 2005 uitbracht, en dat te vinden is op de volgende website: <http://www.iisg.nl/cgm/>.

3. HISTORISCH MIGRATIEONDERZOEK

Binnen de zes instituten die deelnemen aan het samenwerkingsverband loopt een groot aantal onderzoeken en onderzoeksprojecten. Voor het CGM zijn vooral die onderzoeken van belang die de ontwikkelingen in een historisch kader plaatsen, dat wil zeggen dat zij minimaal een aantal decennia moeten bestrijken. Dit verslag richt zich in het bijzonder op deze onderzoeken. Voor andere projecten en activiteiten van de partnerinstellingen kunt u terecht op de websites of in de jaarverslagen van de betreffende instellingen. Bij de totstandkoming van het vijfjarenplan in 2005 zijn prioriteiten vastgesteld, wat resulteerde in een zestal thematische invalshoeken. Hieronder wordt kort weergegeven welke resultaten het afgelopen jaar werden behaald op deze zes onderzoeksgebieden.

a. Gender en migratiegeschiedenis

Migranten zijn geen homogene groep; er bestaan belangrijke verschillen in klasse, sekse, etniciteit en religie. Hoewel historische migratiestudies als het goed is dergelijke verschillen integreren in hun opzet en uitwerking, gebeurt dit op het terrein van gender nog niet systematisch. Het CGM vindt daarom speciale aandacht voor gender als analytische categorie in migratiestudies vooralsnog onontbeerlijk. Dit betekent aan de ene kant dat het centrum kritisch kijkt naar de manier waarop de factor gender is geïntegreerd in meer algemene studies die in CGM-verband worden geïnitieerd. Anderzijds dat het centrum initiatieven stimuleert die specifiek zijn gericht op verschillen tussen mannen en vrouwen in migratie- en integratieprocessen.

Het onderzoeksproject naar migratie en gender in Leiden is het tweede jaar ingegaan. In december 2005 honoreerde NWO het vici-project van Marlou Schrover 'Verschillen die een verschil maken: gender, migratie en kwetsbaarheid'. In het kader daarvan wordt bij de Leidse vakgroep Geschiedenis systematisch onderzoek gedaan naar verschillen tussen mannen en vrouwen die naar Nederland migreerden tussen 1945 en 2005. Die migranten kwamen deels uit de voormalige koloniën, voor een ander deel als vluchteling of gastarbeider.

Het NWO vici-project 'Verschillen die een verschil maken' wil zowel de migratie van mannen en vrouwen over een langere periode beschrijven, als de verschillen tussen migrantenmannen en -vrouwen verklaren. Het project loopt van

september 2006 tot september 2011. Naast Marlou Schrover (projectleider), maken de promovendi Nadia Bouras, Charlotte Laarman en Tycho Walaardt en postdoc Corrie van Eijl deel uit van de onderzoeksgroep. Het onderzoek van Charlotte Laarman gaat over het gedachtegoed over gemengde relaties in de koloniale context, zowel in Oost als in West-Indië. Maar ook over de invloed daarvan op het denken over gemengde relaties na het uiteenvallen van deze koloniale rijken en na migratie naar Nederland. In deze fase van het onderzoek wordt gekeken naar de historiografische en theoretische inbedding. Verder naar de vergelijking tussen Nederland en andere Europese koloniale mogendheden.

Nadia Bouras onderzoekt hoe transnationalisme door migranten uit Marokko wordt beleefd. Geven vrouwen en mannen er een andere betekenis aan en zo ja, hoe zijn zulke verschillen te verklaren? Transnationale contacten bepalen onder meer hoe migrantenorganisaties vorm krijgen en wat zij tot hun taken rekenen. Nadia Bouras bekijkt in haar onderzoek hoe zendende en ontvangende overheden invloed uitoefenden op de wijze waarop migrantenorganisaties hier betekenis aan gaven. Tycho Walaardt kijkt in zijn onderzoek naar verschillen tussen mannen en vrouwen die als vluchtelingen naar Nederland kwamen. In de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog werd het denken over (en daarmee het beleid van de overheid) sterk bepaald door gebeurtenissen kort voor en tijdens de bezetting en vervolgens door gebeurtenissen tijdens de Koude Oorlog. De stereotype vluchteling was een man, die vooral vervolgd werd vanwege politieke activiteiten. Welke consequenties had dit voor de overkomst van vrouwen, is één van de richtinggevende vragen.

Corrie van Eijl kijkt in haar onderzoek hoe in het overheidsbeleid ten aanzien van migratie onderscheid werd gemaakt tussen mannen en vrouwen. Een belangrijk aspect van haar studie is vast te stellen hoeveel migranten (uitgesplitst naar sekse) er precies naar Nederland kwamen. Marlou Schrover heeft in het verslagjaar vooral gekeken naar de theorievorming over migratie en integratie en in hoeverre in deze theorieën rekening wordt gehouden met of een verklaring wordt geboden voor de verschillen tussen mannen en vrouwen.

b. *Structuur in het land van vestiging*

Migratie en vestiging van nieuwkomers zijn processen die mede door de politieke, sociale en economische structuur van de ontvangende samenleving worden beïnvloed. Historisch gezien is vanuit de staat in toenemende mate geprobeerd invloed uit te oefenen op migratiestromen, vooral op immigratie maar ook op emigratie. Daarbij valt te denken aan vreemdelingenwetgeving, naturalisatiewetgeving en wervingsactiviteiten door de overheid, maar ook aan het uitsluiten van 'illegale' immigranten van voorzieningen van de verzorgingsstaat. Daarnaast beïnvloeden de economische Gelegenheidsstructuur van de ontvangende samenleving en organisaties als vakbonden de komst en positie van migranten en de duur van hun verblijf.

Het onderzoek van het Nijmeegse Centrum voor Migratierecht richt zich op de manieren waarop overheden de migratie en vestiging van nieuwkomers (proberen te) sturen en op de effecten daarvan op de positie van immigranten. In het NWO-programma 'Transnationaliteit en burgerschap' onderzoekt het Centrum, in samenwerking met de rechtenfaculteit van de VU, het Nederlandse vreemdelingenrecht (1945-2000). Tesseltje de Lange deed binnen dit programma onderzoek naar de regulering van arbeidsmigratie in Nederland in de afgelopen zes decennia. In 2007 promoveerde zij op dit onderzoek. In haar proefschrift *Staat, markt en migrant* analyseert ze de veranderingen in het beleid in de naoorlogse periode. Naast een gedetailleerd chronologisch overzicht van de debatten, nota's en regelgeving bevat het proefschrift twee casestudies over het beleid ten aanzien van arbeidsmigranten in de ICT-sector en de zorgsector. Een centrale vraag in de studie is of er een verandering valt waar te nemen in de rol van staat, markt en migrant bij de regulering van de arbeidsmigratie. Volgens de Amerikaanse sociologe Saskia Sassen is de autonome zeggenschap van de staat over migratie in de naoorlogse periode verminderd door de totstandkoming van internationale mensenrechtenverdragen en het proces van economische globalisering. De Lange onderzoekt of dit ook voor Nederland geldt. Zij laat zien dat de mogelijkheid van de Nederlandse staat om de komst van arbeidsmigranten op nationaal niveau te reguleren vooral door de EG en later de EU steeds verder beperkt werd. De Lange neemt echter ook een machtsverschuiving binnen de staat (naar het ministerie van Justitie) waar. Een andere onderzoeksvraag is of de of de tot stand gekomen regelingen onderscheid maken naar nationaliteit, gender en klasse. De Lange vindt voorbeelden van alle drie de vormen van onderscheid.

Binnen het programma 'Transnationaliteit en burgerschap' worden verder studies verricht naar ontwikkelingen op de volgende terreinen:

- het onderscheid tussen illegale migranten, legale migranten en staatsburgers in Nederland (promotieonderzoek Coen de Heer);
- het beleid en de praktijk van meervoudige nationaliteit in Nederland, Duitsland en de Verenigde Staten (postdoc-onderzoek Betty de Hart);
- de effecten van de liberalisering van de immigratieregels voor Polen op de Poolse migratie naar Nederland (promotieonderzoek Cathelijne Pool).

Daarnaast lopen aan het Centrum enkele andere promotieonderzoeken met een historische component. Sophie Scholten doet onderzoek naar de privatisering van migratiecontrole. Private vervoerders zoals boot- en luchtvaartmaatschappijen worden door overheden ingezet bij migratiecontrole en kunnen aanzienlijke boetes ('carrier sanctions') krijgen wanneer zij ongedocumenteerde passagiers vervoeren. Het onderzoek van Scholten richt zich op de ontwikkeling van deze wetgeving en het beleid in drie landen van de Europese Unie. Wat zijn de gevolgen van de privatisering van migratiecontrole voor de wederzijdse relaties tussen de staat, private vervoerders en individuele passagiers? Karina Franssen doet onderzoek naar de tijdelijke bescherming van asielzoekers in de Europese Unie. Het betreft een internationaal vergelijkend onderzoek naar de manier waarop Nederland, Duitsland en Groot-Brittannië de afgelopen decennia tijdelijke bescherming boden aan bepaalde groepen asielzoekers (o.a. Tamils, Bosniërs en Kosovaren), naar de rol die deze landen speelden bij de totstandkoming van de richtlijn 2001/55/EG inzake tijdelijke bescherming ontheemden (2001), en naar de implementatie van deze richtlijn.

In het verslagjaar publiceerde De Hart een studie over de veranderde houding ten aanzien van dubbele nationaliteit in Nederland. Na een aantal jaren van algemene aanvaarding van dubbele nationaliteit voor immigranten (1992-1997) is gekozen voor een restrictievere houding. Dit is volgens De Hart te verklaren uit twee ontwikkelingen: het feit dat over dubbele nationaliteit steeds in de context van integratie van immigranten is gesproken (en niet over bijvoorbeeld emigranten), en een sterkere nadruk op etnisch-culturele elementen in het naturalisatiebeleid. Jones en Böcker onderzochten hoe er in het Nederlandse parlement door de jaren heen over Nederland van buiten Nederland en hun Nederlanderschap is gesproken. Recente debatten gaan vooral over genaturaliseerde Nederlanders met een 'niet-westerse' of islamitische achtergrond. Eerder, in de naoorlogse

periode van dekolonisatie, werd over burgers uit de (voormalige) Nederlandse koloniën in 'de Oost' en 'de West' gedebatteerd. Deze debatten, over de toelating, integratie of nationaliteit van 'overzeese' of 'nieuwe' Nederlanders zijn te beschouwen als momenten waarop de Nederlandse identiteit opnieuw wordt uitgevonden. Door de wijze waarop en de mate waarin deze categorieën Nederlanders worden uitgesloten uit de Nederlandse natiestaat worden direct of indirect verhalen verteld over wat het betekent om Nederlander te zijn. Volgens Abram de Swaan is nationale zelfverlaging een wijd verspreide Nederlandse trek. Uit de door Jones en Böcker geanalyseerde debatten spreekt echter eerder een neiging tot collectieve zelfverheffing.

c. *De multiculturele stad en zijn bewoners*

Vanaf de jaren negentig bouwde het CGM een sterke traditie op met studies over lokale nieuwkomers. Daarbij zijn wisselende invalshoeken genomen, met de nadruk op bijvoorbeeld de rol van pioniers, contactzones en innoverende ondernemers. Daarnaast zijn er studies uitgevoerd naar integratieprocessen van verschillende groepen migranten, waarbij ook ontwikkelingen in verschillende steden met elkaar zijn vergeleken. Het CGM legt geen prioriteit bij nieuwe studies naar de geschiedenis van migranten in een specifieke stad, maar blijft wel aandacht besteden aan multiculturele steden en hun bewoners. De stad biedt een zinvol uitgangspunt voor de bestudering van veranderingen in sociale verhoudingen onder invloed van nieuwkomers, in de betekenis van stedelijk burgerschap en de identiteiten van verschillende wijken en buurten. Hoe vinden nieuwkomers een plaats in de stedelijke samenleving en hoe verandert de sociale cohesie onder invloed van hun komst?

Een belangrijke impuls voor onderzoek op dit terrein in de komende jaren was de benoeming van Leo Lucassen en Wim Willems op de Leidse leerstoel Sociale Geschiedenis in november 2005. Deze is voor de helft ondergebracht bij het Leidse Instituut voor Geschiedenis en voor de andere helft bij de Campus Den Haag. Lucassen en Willems zullen de moderne ontwikkeling van de stad in een sociaalhistorische context plaatsen en daarbij onder meer de geschiedenis van nieuwe bevolkingsgroepen belichten.

In het kader van de leerstoel Sociale Geschiedenis, i.h.b. van de stad Den Haag tussen 1880 en heden, is voor de volgende aanpak gekozen:

1. Het genereren van historische kennis door een beroep te doen op het geheugen van drie generaties. Daarmee wordt de grondstof geleverd voor het ontwikkelen van een lokale canon – op termijn.
2. Geschiedenis als ontmoetingsplek laten fungeren, door het opzetten van interactieve projecten, onder meer in de lokale krant en met behulp van programma's op de regionale televisie.
3. Haagse thema's integreren in het academische, bestuurlijke en maatschappelijke debat over 'de krachtige stad' en dat 'van probleemwijk tot prachtwijk'.

Ad. 1

Als leerstoelhouder heeft Willems in 2006 een intensieve samenwerking opgezet met Haagse instellingen om inwoners te betrekken bij de geschiedschrijving over Den Haag. Het ging om een samenwerkingsverband van musea, scholen, de Openbare Bibliotheek, het Gemeentearchief en wijkorganisaties. Verder zijn debatten georganiseerd, wijkacties gehouden, stukken in de AD/Haagsche Courant verschenen, is lesmateriaal ontwikkeld voor het onderwijs en zijn museale acties opgezet om verhalen en foto's los te weken bij de bevolking. Ook is een oral history project opgezet, op initiatief van de Dienst Openbare bibliotheek, waarbij 160 Hagenaars uit verschillende wijken worden bezocht om hun verhaal te doen voor de camera. Dat materiaal zal op verschillende manieren toegankelijk worden gemaakt. Op 5 mei 2007 zijn de eerste resultaten van deze samenwerking op het gebied van de lokale Canon of Haagse Schatkist gepresenteerd, en is de website officieel gelanceerd. Daarna zijn er geen gebundelde initiatieven meer van de grond gekomen. Het ligt in de bedoeling nieuwe fondsen te werven, met name om de website te reactiveren. Intussen is een ruime subsidie gekregen voor het opzetten van een Haagse Spoorzoekercursus – naar analogie van de cursussen die Annemarie Cottaar en Jan Lucassen de afgelopen jaren hebben gehouden – die in november 2008 van start zal gaan. Die aanpak moet leiden tot een fotocollectie van de stadsdelen Escamp en Schilderswijk, in de geest van het HBM, die zal worden ondergebracht bij het Haagse Gemeentearchief. De aangemelde cursisten bestaan uit jongeren mét en zonder een migrantenachtergrond.

Ad. 2

In november 2001 is Willems in de Haagsche Courant begonnen met een interactief geschiedenisproject, *Stadskind* geheten, waarin de persoonlijke herinnering werd verbonden met thema's van de algemene geschiedenis – in

ruimte en in tijd. Door zijn eigen geschiedenis met de stad nauwgezet in kaart te brengen, maakte hij bij andere stedelingen – via internet bereikte hij ook oud-bewoners – verhalen los over hun historie met de stad. Die formule heeft geleid tot duizenden reacties, en bundeling van selecties daaruit in boekvorm. Het project is vanaf 2006 voortgezet met een wekelijkse serie onder de titel *Plekken van herinnering*, dat heeft geleid tot een bundel waarin eigen en lezersverhalen bij elkaar zijn gebracht. Ook is een 10-delige televisieserie gemaakt voor de regionale zender TV West, die inmiddels al twee keer is uitgezonden. De opzet is in nauw overleg met Willems tot stand gekomen, die ook als presentator optrad. De serie is verkrijgbaar op DVD. In het najaar van 2007 is een nieuwe koers ingeslagen, door het ondernemen van een zoektocht langs historische plekken in de 43 wijken die de stad stelt. In de wekelijkse serie, getiteld *De geschiedenis van een plek*, probeert Willems om zoveel mogelijk migrantengeschiedenis te verwerken. In het najaar van 2008 zal, op basis van deze reeks artikelen, een tweede televisieserie worden gemaakt, getiteld *Plekken in de wijk*, onder regie van Ida Does. Dit keer zal Willems de presentatie doen samen met Naeeda Aurangzeb, een Nederlandse journaliste van Pakistaanse afkomst, om zowel meer jongeren als meer migranten bij het lokale geschiedverhaal te betrekken.

Ad. 3

Als leerstoelhouder Sociale Geschiedenis, in het bijzonder van Den Haag, heeft Wim Willems zich ook ingespannen om de residentie sterker te profileren in het nationale onderzoek op het terrein van *urban studies*. Zo heeft hij, samen met Leo Lucassen, voor het ministerie van VROM een bundel samengesteld voor een breed lezerspubliek over alle aspecten die zowel politiek als maatschappelijk van belang zijn bij het nadenken over het concept van 'de krachtige stad'. Het commercieel gepubliceerde boek kan als handboek fungeren en heeft veel stof doen opwaaien, ook al omdat bleek dat hedendaagse vraagstukken niet goed zijn te doorgronden zonder een historische dimensie bij de analyse te betrekken. Met een team van toonaangevende auteurs zijn drie aandachtsgebieden onderscheiden: economische activiteiten (met name ook die van migranten), de civil society en het terrein van sociale cohesie – met inbegrip van thema's als burgerschap, identiteit en maatschappelijke participatie. In het verlengde daarvan is ook een lezingenreeks opgezet, onder dezelfde titel, waarin de auteurs met een waaier van perspectieven hun licht laten schijnen over de kracht en zwakte van steden. De cursus was zowel toegankelijk voor Leidse studenten en studenten van de Open Universiteit als voor professionals. Deze aanpak vraagt om

aanscherping en een breder aanbod, want de vraag naar reflectie 'in het veld' is groot.

Als reactie hierop zijn Lucassen en Willems in 2007 benaderd door de Nederlandse Organisatie van Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), om een aanvulling te bedenken op hun programma 'Urbanisatie en Stedelijke Culturen', met de nadruk op migratie. Dat heeft geleid tot een plan om stedelijke ontwikkelingsprocessen dieper terug in de tijd te volgen, en over de landsgrenzen. Er is een team auteurs gevormd om een toegankelijke bundel te maken over de relatie tussen instituties en de aantrekkingskracht van steden, met als werktitel *Waarom mensen in een stad willen wonen (1200-2000)*. Het rijk geïllustreerde boek zal verschijnen bij uitgeverij Bert Bakker. Het zal tevens als opstap dienen tot een internationaal congres in Den Haag over urbanisatie en stedelijke identiteiten in een vergelijkend perspectief, te houden op de Haagse Campus. Ook is het initiatief genomen om de derde dag van dit congres af te stemmen op een breder publiek van bestuurders en beleidsambtenaren (en de media). Om dit mogelijk te maken is samenwerking gezocht met het ministerie van VROM en met NICIS, het kennisinstituut voor grote steden. De hoofdspreker op 12 november 2009 zal Ian Buruma zijn, en verschillende burgemeesters van Nederland en Vlaanderen zullen acte de presence geven. Het ligt in de bedoeling om in de jaren daarna een vergelijkbare reeks colleges voor studenten en professionals op te zetten als met *De krachtige stad*.

d. Koloniale migranten

Als Nederland een multiculturele samenleving is, is zij dat mede door het koloniale verleden. Nog meer dan bij andere groepen migranten is de geschiedenis van koloniale migranten (Indische Nederlanders, Molukkers, Surinamers, Antillianen en Arubanen) van belang voor de veranderende betekenis van Nederland en het Nederlanderschap en voor de visie op het Nederlandse koloniale verleden. Het CGM pleit daarom al jaren voor meer onderzoek naar de plaats van de koloniën in de Nederlandse identiteit, naar de geschiedenis van migratie, ontvangst en vestiging van koloniale migranten in Nederland, en naar de invloed van de komst van koloniale migranten op de nationale identiteit.

Een belangrijk project in dit kader is 'Bringing History Home: Postcolonial Identity Politics in the Netherlands'. Voor dit driejarig onderzoek naar postkoloniale migranten kregen het IISG, het KITLV en het Meertens Instituut begin 2005 een

NWO-subsidie. In Nederland leeft omstreeks een miljoen mensen met wortels in de koloniale geschiedenis: Indische Nederlanders, Molukkers en andere Indonesiërs, Surinamers van uiteenlopende etnische afkomst, Antillianen (voornamelijk maar niet uitsluitend van Afro-Curaçaose afkomst) en Arubanen. Onderling verschillen deze migrantengroepen sterk, zowel in hun culturele achtergrond en hun mate van identificatie met het land van hun voorouders, als gemeten naar hun integratie in de Nederlandse samenleving. Dit geldt uiteraard niet slechts *tussen*, maar ook op individueel en klassenniveau *binnen* deze gemeenschappen. Wat zij delen is een postkoloniale erfenis die hun identiteit meebepaalt en die, zo luidt het uitgangspunt van het onderzoeksprogramma, in de afgelopen zestig jaar in toenemende mate ook strategisch wordt ingezet vanuit deze groepen.

In dit door NWO en de KNAW gefinancierde programma wordt onderzocht met welke argumenten, middelen, doelen en resultaten dit is gebeurd, en hoe de respons hierop zich ontwikkelde in de ontvangende samenleving. De centrale theoretische interesse is gericht op groepsidentiteit – opgevat als een in oorsprong weliswaar etnisch, maar niettemin per definitie veranderlijk, en bewust strategisch inzetbaar begrip. Niet alleen door postkoloniale migrantengroepen wordt *identity politics* bedreven. Ook de Nederlandse overheid houdt zich ermee bezig, hetzij bewust, hetzij als onbedoeld gevolg van algemeen beleid. De deelprojecten in 'Bringing History Home' bestrijken de wisselwerking in *identity politics* op sociaal-economisch, politiek en cultureel vlak. De context omvat globalisering en daarmee samenhangende transnationale oriëntaties. In de ontwikkeling van de receptiviteit van de ontvangende samenleving zijn, naast feitelijke demografische ontwikkelingen, ook de – al dan niet met postkoloniale *identity politics* conflicterende – zelfopvattingen van de Nederlandse cultuur van invloed. Op dit vlak zien we onder meer de opkomst en, wellicht, teloorgang van het begrip multiculturele samenleving.

Bringing History Home is een gezamenlijk onderzoeksprogramma van drie KNAW instituten. Naast een digitale database van de organisaties van postkoloniale migranten omvat het project drie door NWO gefinancierde studies:

- het deelproject *Identity politics in the socio-economic arena* richt zich op de organisaties van postkoloniale migranten, op sociale mobiliteit en transnationale oriëntaties (IISG, dr. Ulbe Bosma)
- het deelproject *Identity politics in the political arena* richt zich op de politieke lobbies van postkoloniale migranten en de politieke doelen

- waarvoor groepsidentiteit wordt ingezet. Hieronder valt bijvoorbeeld de strijd om herdenkingen en herinneringsinstituten en strategieën op het vlak van multiculturaliteit en nationale identiteit (KITLV, dr. Erna Kerkhof)
- het deelproject *Identity politics in the cultural arena* belicht de strategieën op het vlak van de culturele erfenis van postkoloniale groepen, bijvoorbeeld door etnische festivals en in het dagelijks leven (Meertens Instituut, dr. Lizzy van Leeuwen).

Begin 2007 zijn de voorlopige resultaten van dit onderzoeksproject eerst aan Nederlandse collega's en vervolgens aan een klein internationaal gezelschap gepresenteerd. De deelprojecten en *Identity politics in the cultural arena* en *Identity politics in the socio-economic arena* leverden eind 2007 twee manuscripten op, die respectievelijk in het najaar van 2008 en het voorjaar van 2009 bij uitgeverij Bert Bakker zullen verschijnen onder de titels *Ons Indisch Erfgoed* en *Terug uit de Koloniën*. Voorts zijn de voorbereidingen gestart voor een internationale vergelijkende workshop 'Postcolonial immigration and identity formation in Europe since 1945: Towards a comparative perspective'. Deze workshop moet resulteren in twee artikelenbundels. In de eerste wordt een overzicht geboden over het onderwerp in Europees perspectief, het tweede beoogt het Nederlandse onderzoek op dit terrein te presenteren.

Op het KITLV werd daarnaast verder gewerkt aan het Indisch Knooppunt. Dit gedeeltelijk door stichting Het Gebaar gefinancierde project behelst ten eerste de samenstelling van een database met beschrijvingen van archiefmateriaal dat betrekking heeft op Nederlands-Indië of de Indische gemeenschap in Nederland. In 2007 werd een website gelanceerd waarmee deze database toegankelijk werd gemaakt: www.hetindischknooppunt.nl. Een tweede activiteit van het Indisch Knooppunt is het aanleggen van een interviewcollectie met mensen die actief zijn binnen de Indische gemeenschap in Nederland. Deze interviews worden afgenomen door dr. Fridus Steijlen, die onder andere op basis van deze interviews studie doet naar het ontstaan van Indische organisaties.

Een laatste project in dit verband is de biografie over de grondlegger van de Indische groepsvorming in Nederland: Tjalie Robinson (1911-1974). Met zijn tijdschrift *Tong Tong*, zijn Pasar Malam (in Den Haag) en zijn Indische Kunstkring gaf hij als eerste, en enige, actief vorm aan de Indische identiteit in het naoorlogse Nederland, dat destijds nog wars was van etnische profilering en openlijk assimilatie voorstond. Op het IMES en deels ook op de Haagse Campus

heeft Wim Willems de afgelopen jaren, dus ook in 2007, gewerkt aan de totstandkoming van deze biografie, die tevens de geschiedenis is van de eerste generatie Indische migranten uit de voormalige kolonie. Het boek verschijnt bij uitgeverij Bert Bakker en zal op 29 oktober 2008 feestelijk worden gepresenteerd in theater Diligentia te Den Haag. Om het werk van deze cultuurmakelaar avant la lettre opnieuw onder de aandacht te brengen, zal Willems in 2009 een bundel met zijn brieven bezorgen en een bloemlezing van zijn niet eerder gepubliceerde verhalen op de markt brengen.

e. *Migrantenorganisaties*

Migranten die in een nieuwe omgeving terechtkomen, zoeken vaak steun bij dorps-, streek- of landgenoten die zich in een vergelijkbare situatie bevinden of die hen zijn voorgedaan. Dat kan gaan om praktische en materiële zaken, zoals hulp bij het vinden van een baan en een huis of het onderhouden van handelscontacten, maar ook om emotionele behoeften, zoals het spreken van de eigen taal of dialect, het uitwisselen van nieuwtjes en het kopen van vertrouwde levensmiddelen. Tot slot verenigen migranten zich veelal in door henzelf opgerichte gebedshuizen, vooral als die in de nieuwe samenleving ontbreken. Hoewel deze verbanden de integratie meestal bevorderen, kunnen migrantenorganisaties dit proces ook belemmeren. Dat is vooral het geval als ze primair op het land van herkomst en het behouden van de eigen identiteit zijn gericht. Om een beter inzicht te krijgen in de functie van migrantenorganisaties en te begrijpen onder welke voorwaarden die als barrière dan wel als bindmiddel fungeren, is een systematische analyse van migrantenorganisaties in heden en verleden van groot belang.

Binnen het CGM verscheen de afgelopen jaren een aantal historische studies die aandacht besteedden aan de betekenis van migrantenorganisaties. In het NWO-onderzoek 'Tussen Scylla en Charybdis' (2003-2006) wordt de organisatievorming bij drie verschillende groepen migranten in Nederland door de tijd heen vergeleken:

- Duitsers omstreeks 1900 (UvA, dr. Henk Delger)
- Polen in het Interbellum (IISG, dr. Ewa Ignaczak)
- Turken vanaf 1960 (Leiden, dr. Gamze Avci).

Deze vergelijking is vooral gericht op de vraag welke invloed het land van herkomst uitoefende op de oriëntatie van migrantenorganisaties. De drie

onderzoekers hebben hun projecten in het najaar van 2007 afgerond in de vorm van drie aparte manuscripten. Op grond daarvan zullen de projectleiders prof. dr. Leo Lucassen en prof. dr. Rinus Penninx in 2008 een overkoepelende synthese voltooien.

f. Emigratie

De geschiedenis van de Nederlandse emigratie is een onderontwikkeld onderzoeksterrein. Voor zover historici belangstelling toonden voor emigratie richtte die zich vooral op de trek van Nederlanders naar overzeese bestemmingen, vooral Noord-Amerika, Canada en Australië, en op het ontstaan van Nederlandse emigrantenkolonies. De grote groep Nederlanders die naar andere Europese landen emigreerden zijn tot nu toe geen onderwerp van onderzoek geweest, ook het Nederlandse emigratiebeleid en de relatie tussen de Nederlandse staat en zijn onderdanen in het buitenland zijn braakliggende terreinen.

Gezien de geringe aandacht voor de betekenis van emigratie in de Nederlandse geschiedenis, wil het CGM onderzoek op dit terrein de komende jaren meer stimuleren. Een eerste aanzet was in mei 2006 een studiedag over emigratie in Den Haag. Het CGM pleitte daarbij voor problematisering van de term 'emigranten'. Bij emigratie is net zo min als bij immigratie sprake van een eenmalige en definitieve beweging. Onderzoek naar emigratie en emigranten dient zich daarom niet te beperken tot mensen met de Nederlandse nationaliteit of mensen die altijd in Nederland hebben gewoond, maar moet zich uitbreiden tot iedereen die het land verlaat: dus ook immigranten die na verloop van tijd terugkeren naar het land van herkomst.

In 2007 zijn er binnen het CGM geen activiteiten op dit gebied ontwikkeld.

4. INTERNATIONALE SAMENWERKING EN PROJECTEN

a. *Europese encyclopedie over migratie en integratie*

Redactie: Klaus. J. Bade (Universiteit Osnabrück), Pieter C. Emmer (Universiteit Leiden), Leo Lucassen (Universiteit van Leiden) en Jochen Oltmer (Universiteit Osnabrück). Wetenschappelijke coördinatie: Michael Schubert en Corrie van Eijl (Universiteit van Leiden).

Migratie is altijd een belangrijk fenomeen geweest in de Europese geschiedenis. De laatste decennia zijn immigranten vooral afkomstig van andere continenten, maar in het verleden waren Europeanen zelf ook zeer mobiel. Zij werkten tijdelijk over de grens, vestigden zich permanent in een ander land, vluchtten voor oorlog en geweld, of werden gedwongen om elders te wonen. In *de Enzyklopädie Migration in Europa vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* zijn deze migratiebewegingen in Europa voor het eerst over een lange periode, van 1600 tot 2000, bijeengebracht en geanalyseerd. De belangrijkste leidraad voor de encyclopedie is de vraag waarom de ene groep immigranten weinig integreerde in de samenleving, zichzelf als een aparte groep beschouwde en ook door anderen als zodanig werd ervaren, terwijl een andere groep zich vrij snel mengde met de mensen om hen heen en na korte tijd nauwelijks meer als nieuwkomer herkenbaar was.

De encyclopedie bevat overzichtsartikelen over de migratiegeschiedenis (1600-2000) in verschillende Europese landen, maar bestaat voor het grootste gedeelte uit artikelen over migratie en integratie van specifieke groepen. Aan dit omvangrijke project werkten ruim tweehonderd auteurs mee. In 2007 is de 1156 bladzijden dikke Duitse versie verschenen bij uitgeverij Fink/Schöningh in München en in diverse tijdschriften (zoals het *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte* en het *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*) zeer gunstig besproken. Pieter Emmer en Leo Lucassen (beiden universiteit Leiden) gingen vervolgens aan de slag met de Engelse vertaling, die in 2009 door Cambridge University Press op de markt zal worden gebracht.

b. *Migratie in de Enzyklopädie der Neuzeit (1450-1850)*

In 2005 zijn Jan Lucassen en Leo Lucassen gevraagd om als deel-uitgevers op te treden voor het thema 'mobiliteit' in de 16-delige, alfabetisch opgezette *Enzyklopädie der Neuzeit*, die wordt uitgegeven door uitgeverij J.B. Metzler in Wenen. In 2005 verscheen het eerste lemma (Arbeitsmobilität), gevolgd door vier lemmata in 2006 en nog eens vier in 2007. Hierin zijn de nieuwste inzichten op het terrein van de migratiegeschiedenis verwerkt en het ligt in de bedoeling om alle separate lemma's samen te brengen in een Engelstalig boek dat kan dienen als state of the art over de Europese migratiegeschiedenis van de vroeg-moderne periode.

c. *Global Migration History*

In 2004 hebben migratiehistorici van Birkbeck College London (David Feldman), de École des Hautes Études en Sciences Sociales te Parijs (Nancy Green), de Universiteit van Amsterdam (Leo Lucassen) en het IISG (Jan Lucassen, Ulbe Bosma en Gijs Kessler) het initiatief genomen om een serie van drie conferenties te organiseren met als thema 'Global Migration History'. De reden was dat er op het vakgebied migratiegeschiedenis weliswaar veel vooruitgang is geboekt in de afgelopen decennia, maar dat de focus van het onderzoek nog steeds sterk op de Atlantische ruimte (Europa en de Amerika's) ligt, waardoor andere delen van de wereld, met name Azië, Oceanië, het Midden Oosten en Afrika onderbelicht zijn gebleven door migratiehistorici. Verder viel op dat het vakgebied zich hoofdzakelijk beperkte tot de laatste vier eeuwen en de periode daarvoor buiten beschouwing liet. Om hier verandering in te brengen en het inzicht in processen van migratie en vestiging te vergroten, is een plan voor drie conferenties gemaakt.

De eerste werd gehouden op 16 en 17 december 2005 en vond plaats op het Netherlands Institute for Advanced Studies (NIAS), met als thema: 'Setting the Agenda for a Long-Term, World Migration History'. De resultaten van deze workshop zullen worden gepubliceerd in een Engelstalige bundel (werktitel 'Migration History in World History. Multidisciplinary Approaches') onder redactie van Jan Lucassen, Leo Lucassen en Patrick Manning, te verschijnen in 2009 bij uitgeverij Brill in Leiden. In 2007 bood de directeur van het Immigration History Research center (IHRC) in Minneapolis, prof. Donna Gabaccia, aan om de tweede workshop te organiseren. Het voorbereidend comité heeft daarop een position

paper geschreven en in nauwe samenwerking met het IHRC historici geselecteerd, uitgenodigd en het programma vastgesteld. De tweede workshop richt zich op de periode c. 3000 v. chr. tot circa 1800, met als hoofdvraag welke positie migranten hebben verworven op de plaats van bestemming, in de uiteenlopende politieke, sociale en culturele systemen die de wereld de afgelopen vijf millennia heeft gekend. Nauw hiermee verbonden is de vraag in hoeverre het Europese/Atlantische model van integratie ook op andere periodes en gebieden kan worden toegepast en welke inzichten zijn te ontleen aan kennis over andere 'membership regimes'.

d. *H-Migration*

H-Net is een Amerikaanse universitaire organisatie die discussielijsten onderhoudt via internet. Voor een groot aantal historische subdisciplines bestaan H-net discussielijsten waaraan wetenschappers in tal van landen een bijdrage leveren. Deze blijken in de praktijk goed te functioneren als forum voor discussie en als mogelijkheid voor het verspreiden van ideeën en initiatieven. In 2002 is een voorstel van het IISG en het CGM voor een aparte discussielijst over migratie gehonoreerd, waarna H-Migration van start is gegaan. Na de lancering in juni 2003 groeide H-migration snel uit tot een internationale discussielijst; eind 2007 telde de lijst meer dan 1300 leden uit 60 landen. De lijst behoort tot een van de grootste en meest actieve van H-net. Marlou Schrover (UL) is *moderator* van deze lijst.

e. *Website History of International Migration*

In Leiden is de website *History of International Migration* <http://www.let.leidenuniv.nl/history/migration/index.html> te raadplegen. Deze website is ooit door Herman Obdeijn opgezet en wordt nu bijgehouden door Marlou Schrover. Sinds september 2002 trok de website meer dan 65.000 bezoekers, waarvan een kwart uit de VS.

f. *LIMS*

In Leiden doen meer dan 40 mensen, verdeeld over verschillende disciplines, migratie-onderzoek. Zij hebben zich verenigd in een samenwerkingsverband (LIMS). Op de site *History of International Migration* <http://www.let.leidenuniv.nl/history/migration/index.html> staan links naar hun pagina's.

5. OPSPOREN EN TOEGANKELIJK MAKEN VAN CULTUREEL ERFGOED MIGRANTEN

a. Collecties IISG

Het CGM richt zich op het verwerven en documenteren van bronnen met betrekking tot de geschiedenis van migranten en werkt daarbij structureel samen met het IISG, een van de deelnemende instellingen. Het IISG is voortdurend actief met het verwerven van nieuw materiaal. Er komen jaarlijks omstreeks 250 archiefcollecties binnen, deels als aanvulling op het aanwezige materiaal. Daarnaast verwerft het IISG audiovisuele collecties, kleinere en grotere bibliotheken en worden duizenden nieuwe boeken aangeschaft of gekregen. Tot slot heeft het instituut enkele duizenden abonnementen op tijdschriften (waarvan vele gratis). Daarmee bezit het IISG een groot aantal collecties met gegevens over migratie, vluchtelingen en minderheden. Deze verzamelingen zijn, zeker wat geografische reikwijdte betreft, de belangrijkste in Nederland.

In 2007 ontving het IISG de volgende archiefcollecties waarin zich materiaal bevindt dat relevant is voor de geschiedenis van migranten in Nederland:

- Turkse theatergroepen in Nederland, 1980-2005;
- Migrante Europe, 1990-2000 (alliantie van Filippijnse migrantenorganisaties in Europa);
- Demka (Utrecht) Ondernemingsraad, 1970-1984;
- Paul Öfner, (1963-) 1977-1989 (ambtenaar betrokken bij opvang zigeuners in Lelystad).

Op de website van het IISG is een overzicht te vinden van archieven, bibliotheekmateriaal en de verzameling beeld en geluid. Regelmatig geeft het instituut gidsen uit om de bekendheid en de toegankelijkheid van het materiaal te vergroten.

b. Historisch Beeldarchief Migranten

Het Historisch Beeldarchief Migranten (HBM) richt zich op het aanleggen van een representatieve beeldcollectie van de geschiedenis van migranten in Nederland. Het is ondergebracht bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam. In het beeldarchief worden foto's verzameld uit particuliere collecties van migranten die in de twintigste eeuw naar Nederland kwamen. Hun fotoalbums bieden een unieke blik op de geschiedenis van vestiging en inburgering, van aanpassing en cultuurbehoud, van identiteit en ondernemerschap. Weinig andere bronnen weten het dagelijks leven zo direct te treffen. Annemarie Cottaar is coördinator van het beeldarchief.

De foto's van het HBM zijn gedigitaliseerd en beschreven. De database met afbeeldingen en beschrijvingen wordt gefaseerd toegankelijk gemaakt op de website www.iisg.nl/hbm. In de afgelopen jaren is een basiscollectie aangelegd van circa 4000 foto's. Daarbij is gekozen voor de grootste migrantengroepen, te weten Indische Nederlanders, Surinamers, Turken en Marokkanen. Daarnaast komt een aantal kleinere groepen aan bod, zoals migranten uit China, Italië, Spanje, Griekenland en het voormalige Joegoslavië. Om belangstellenden te laten kennismaken met het archief in opbouw dat vanaf 2007 online is te raadplegen, worden regelmatig webtentoonstellingen gepresenteerd. De digitale tentoonstellingen trekken veel aandacht, met duizenden 'hits' per maand. Daarin wordt een selectie foto's over een bepaald onderwerp of groep migranten getoond, met uitgebreide beschrijvingen en de context van het project waarvoor de foto's zijn verzameld.

In het verslagjaar vormden de cursussen Culturele Spoorzoekers een belangrijk onderdeel van de activiteiten van het Historisch Beeldarchief Migranten. De activiteiten vonden plaats in samenwerking met het IOC (Inspraakorgaan Chinezen), de Stichting Lize (Overlegpartner Rijksoverheid Zuid-Europese gemeenschappen) en SMN (Samenwerkingsverband van Marokkanen in Nederland). Jongeren uit de achterban van deze organisaties verzamelden foto's en documenten die uiteindelijk terechtkwamen in de basiscollectie van het HBM. In 2007 kreeg de cursus Chinese spoorzoekers een vervolg en werd de cursus Marokkaanse spoorzoekers afgerond.

c. *Sloveense migranten in Limburg*

Een van de Zuid-Europese spoorzoekers, Milena Mulders, besloot haar speurtocht na de afronding van het spoorzoekersproject voort te zetten. Haar plan onderzoek te doen naar de geschiedenis van Slovenen in Limburg en die van haar familie in het bijzonder werd eind 2006 door het VSB fonds en de Mondriaan Stichting gehonoreerd. In de zomer van 2007 kreeg zij een tijdelijke aanstelling bij het IISG. Het project zal in 2008 worden afgerond en leiden tot de publicatie van een rijk geïllustreerd boek. De begeleiding van het project is in handen van Annemarie Cottaar en Jan Lucassen.

d. *Rif Retour*

Ook de cursus voor Marokkaanse Spoorzoekers kreeg in 2007 een vervolg. Aanleiding was het verzoek van de Nederlandse ambassade te Rabat om na te denken over een herdenking in 2009 van het veertig jaar eerder gesloten wervingsakkoord tussen Nederland en Marokko. Beide landen legden in 1969 officieel vast dat er arbeidskrachten in Marokko geworven mochten worden voor het Nederlandse bedrijfsleven. Hoewel uiteindelijk veel Marokkanen op eigen gelegenheid naar Nederland zijn getrokken, wordt die datum aangegrepen om de geschiedenis van deze arbeidsmigratie over het voetlicht te brengen. Het project *Rif retour*, ontworpen door het CGM (Annemarie Cottaar) en het Museon in Den Haag (Anne-Marie Boer), is daarvan het resultaat. Het omvat onder meer een reizende tentoonstelling door Noord-Marokko, een theatershow, een studie, een rijk geïllustreerd boek en een weblog. Het richt zich in hoofdzaak op een Nederlandstalig publiek van jonge en oudere Marokkanen, maar ook op de dorpsgenoten in het land van herkomst. Doel is om in de zomer van 2009 zoveel mogelijk Marokkanen, zowel van de eerste als van de tweede generatie, tijdens hun vakantie in het land van herkomst te bereiken. Na een verkenningsreis door het beoogde reisgebied in oktober 2007 werd eind van het jaar een plan toegestuurd aan de beoogde subsidiënten van het project.

De overige partners in het project zijn: het Samenwerkingsverband Marokkanen in Nederland (SMN) en in Marokko het Nederlands Instituut (Nimar) in Rabat en de Stichting Steunpunt Remigranten (SSR) in Berkane.

e. Chinatown Den Haag

Het bestuur van de Stichting Chinatown Den Haag benaderde het CGM voor een historisch (foto)boek over deze wijk in ontwikkeling. Als uitvloeisel van het Chinese spoorzoekersproject is in samenwerking met het Inspraakorgaan Chinezen (IOC) een plan ontwikkeld dat in 2007 bij verschillende fondsen is ingediend. In het beoogde boek zullen zowel de geschiedenis van Chinezen in Den Haag als het hedendaagse China Town aan bod komen. Daarvoor wordt archiefonderzoek verricht, zullen interviews worden gehouden en privé-foto's en documenten worden verzameld. Fotografe Yee Ling Tang zal met een fotoreportage de actuele situatie van de wijk vastleggen. Voormalig spoorzoeker Kai Yin Or kreeg eind 2007 een stageplaats op de Campus Den Haag. De begeleiding van het project is in handen van Annemarie Cottaar en Wim Willems.

f. Website Migratiegeschiedenis

Het CGM wil een actieve bijdrage leveren aan het verspreiden van kennis over de geschiedenis van migratie en integratie in de Nederlandse samenleving. Dat betekent dat het centrum doorgaat met het stimuleren van publieksgerichte uitgaven, artikelen en tentoonstellingen. De laatste jaren verschuift de aandacht voor het verspreiden van informatie echter steeds meer naar het internet. Hoewel verschillende instellingen, en ook het CGM, een eigen website heeft, blijkt er op internet weinig toegankelijke informatie te vinden over de geschiedenis van migratie en migranten in Nederland. Als het centrum een breed publiek wil bereiken, zal het internet dan ook veel intensiever gebruikt moeten worden dan tot nu toe gebeurt.

Geïnspireerd door 'Moving Here' (www.movinghere.org.uk), een Engels initiatief op dit gebied, diende het CGM samen met het Gemeentearchief Amsterdam, een subsidieaanvraag in voor een inventariserend vooronderzoek naar de haalbaarheid van een website over (bronnen van) migratiegeschiedenis in Nederland. Met een migratiewebsite kunnen boeken, foto's, verhalen en documenten van en over migranten, die nu nog in afzonderlijke erfgoedinstellingen opgesloten liggen, met één zoekopdracht op het scherm verschijnen. Een dergelijke website kan tegelijkertijd een stimulans zijn om - in samenwerking met archieven, musea en migrantenorganisaties - belangrijke (delen van) collecties met betrekking tot migrantenerfgoed te digitaliseren. Het initiatief kan rekenen op brede steun van migrantenorganisaties en

erfgoedinstellingen (archieven en musea). Het verslag van het vooronderzoek is te downloaden als pdf-file op de website van het CGM (<http://www.iisg.nl/cgm/website.php>).

De eerder ingediende subsidieaanvraag voor het opzetten van de migratiewebsite werd in 2007 door de fondsen gehonoreerd. Financiële bijdragen van het VSBfonds, de Mondriaanstichting, het Prins Bernhard Cultuurfonds en het ministerie van VROM zorgden ervoor dat eind 2007 het grootste deel van de begroting was gedekt. Voor het laatste deel werd contact gezocht met SNS-Reaal. Met het IISG werd overleg gevoerd over de verantwoordelijkheid voor het project en het in dienst nemen van de medewerkers. Besloten werd dat het IISG als uitvoerder van het project zal optreden. Eind 2007 is begonnen met de wervingsprocedure voor een coördinator.

6. WERKGEZELSHAP HISTORISCHE MIGRATIESTUDIES

Op 23 januari 1998 vond de eerste bijeenkomst van het Werkgezelschap Historische Migratiestudies plaats, waarmee het inmiddels acht jaar bestaat. Het gezelschap verenigt een twintigtal wetenschappers die historisch onderzoek verrichten op het gebied van migratie. Zij doen dat vanuit uiteenlopende disciplines (zoals geschiedenis, sociologie, antropologie, rechten, Nederlands) en vanuit een verschillende achtergronden (zoals vrouwengeschiedenis, bedrijfsgeschiedenis, stadsgeschiedenis of demografie). Gezamenlijk bestrijken deze deelnemers aan het Werkgezelschap een periode die loopt van de vroegmoderne tijd tot het recente verleden. Met de samenstelling van het gezelschap is geprobeerd de barrières tussen perioden en specialisaties te doorbreken.

Het Werkgezelschap komt drie à vier keer per jaar bij elkaar. Tijdens deze bijeenkomsten presenteren een of twee deelnemers hun onderzoek, gevolgd door discussie. Deze presentaties van werk in uitvoering worden afgewisseld met theoretische en methodologische sessies. In een informatieronde worden tips uitgewisseld over nieuw verschenen literatuur, congressen en andere evenementen. Met enige regelmaat worden sprekers van buiten uitgenodigd om voor een breder publiek voordrachten te houden.

In 2007 kwam het werkgezelschap tweemaal bijeen. Op 19 februari hield Kathleen Conzen een lezing in Utrecht over haar onderzoek naar de sociale en politieke geschiedenis van de VS in de negentiende eeuw. Zij richt zich in het bijzonder op migratie, etniciteit, en religie en baseerde zich daarvoor op de ervaringen van Duitse migranten en de vorming van migrantengemeenschappen. Geertje van Os sprak op 19 april in Leiden over haar boek *Ik kwam met een koffer van karton*, over Spanjaarden in Zuidoost Brabant. Tijdens haar veldwerk in de Extremadura ontmoette zij veel migranten die in de jaren 1960 dit gebied hadden verlaten om in Eindhoven bij Philips te gaan werken. Deze ontmoetingen inspireerden haar tot een nieuw onderzoek waaruit dit boek is voortgekomen. Tot begin jaren 1970 vormden de Spanjaarden de grootste groep in Eindhoven.

Belangstellenden voor bijeenkomsten van het werkgezelschap kunnen contact opnemen met Marlou Schrover (M.L.J.C.Schrover@let.leidenuniv.nl)

7. STUDIEDAGEN EN CONGRESSEN

CGM studiedag

Op 14 december 2007 werd op de Haagse Campus de CGM studiedag gehouden met als titel: 'Naïef of knettergek? Migratiehistorici en het huidige integratiedebat'.

Ieder jaar organiseert het Centrum voor de Geschiedenis van Migranten (CGM) een interne, kleinschalige studiedag, waarop vakgenoten zich buigen over een actueel thema. In 2007 stond het gepolariseerde debat over immigratie en integratie in Nederland centraal, met als hoofdvraag: waarom komt de gematigd optimistische visie van migratiehistorici nauwelijks aan bod in het huidige publieke debat? Is de tijdgeest er niet naar, zijn migratiehistorici wellicht te naïef en te optimistisch? Sluit doemdenken meer aan bij de tijdgeest, of is het eenvoudigweg een kwestie van betere marketing?

Aan gerenommeerde journalisten en opiniemakers werd gevraagd hun licht te laten schijnen over enkele recente sleutelpublicaties binnen de CGM-instituten. Twee delen van de 5-delige reeks Cultuur en Migratie (2003-2006) kwamen aan bod, *Veranderingen van het alledaagse* (Hester Dibbits, Isabel Hoving en Marlou Schrover) en *De kunst van het overleven* (Wim Willems). Vervolgens het boek *The immigrant threat* (2005) van Leo Lucassen en bijdragen van Betty de Hart over dubbele nationaliteit in Bevolking en Gezin en Migrantenstudies.

Commentatoren waren:

Paul Arnoldussen (Het Parool/OVT)

Sadik Harchaoui (Forum)

Sjoerd de Jong (NRC)

Frans Verhagen (zelfstandig)

8. Promoties

Maartje van Gelder, Universiteit van Amsterdam

Promotor: Leo Noordegraaf

Datum: 31 oktober 2007

Proefschrift: Trading places: the Netherlandish merchant community in Venice, 1590-1650 (unpublished).

Tesseltje de Lange, Radboud Universiteit, Nijmegen

Promotor: prof. mr. C.A. Groenendijk

Datum: 28 augustus 2007

Proefschrift: Tesseltje de Lange, *Staat, markt en migrant. De regulering van arbeidsmigratie naar Nederland 1945-2006* (Nijmegen 2007).

Joost Welten, Universiteit van Utrecht

Promotoren: prof. dr. J.M.W.G. Lucassen en prof. dr. L. Dorsman

Datum: 11 oktober 2007

Proefschrift: *In dienst van Napoleons Europese droom. De verstoring van de plattelandssamenleving in Weert* (Leuven 2007).

9. PUBLICATIES

In 2007 verschenen veel publicaties van medewerkers van instituten die deelnemen aan het CGM. Voor zover die publicaties gaan over migratie én een historische component hebben, zijn ze opgenomen in onderstaande lijst. Een volledige lijst van publicaties van medewerkers is te vinden op de websites van de deelnemende instituten. `

Op de website van het CGM staat bovendien een overzicht van alle publicaties van de medewerkers over migratiegeschiedenis vanaf 2000.

- Bade, Klaus J., Pieter C. Emmer, Leo Lucassen & Jochen Oltmer (eds.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Paderborn, München, Wien, Zürich 2007).
- Bade, Klaus J., Pieter C. Emmer, Leo Lucassen & Jochen Oltmer, 'Die Enzyklopädie: Idee-Konzept- Realisierung', in: Klaus J. Bade et al. (eds.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Paderborn, München, Wien, Zürich 2007) 19-27.
- Bosma, Ulbe, 'Beyond the Atlantic: Connecting Migration and World History in the Age of Imperialism, 1840-1940', *International Review of Social History*, 52 (2007) 117-124.
- Bosma, Ulbe, 'Sailing through Suez from the South. The Emergence of an Indies-Dutch Migration Circuit 1815-1940', *International Migration Review* 41, 2 (Summer 2007) 511-536.
- Bosma, Ulbe, 'The Cultivation System (1830-1870) and its private entrepreneurs on Colonial Java', *Journal of Southeast Asian Studies* 38, 2 (June 2007) 275-291.
- Cottaar, Annemarie, 'Wallonische Strohhutmacher in den Niederlanden des 19. Jahrhunderts', in: Klaus J. Bade et al. (eds.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Paderborn, München, Wien, Zürich 2007) 1092-1094.
- Cottaar, Annemarie, 'Wohnwagenbewohner in den Niederlanden seit den 1870er Jahren', in: Klaus J. Bade et al. (eds.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Paderborn, München, Wien, Zürich 2007) 1105-1108.
- Bruquetas-Callejo, M., B. Garcés-Mascareñas, R. Penninx and P. Scholten, 'Policy making related to immigration and integration. The Dutch case: a policy analysis'. *IMISCOE-Working Paper* nr 15, www.imiscoe.org.
- Dibbits, Hester en Hilje van der Horst, *Turkse en Marokkaanse Nederlanders Thuis* (Amsterdam 2007).
- Dibbits, Hester, 'Moroccan Dutch Boys and the Authentication of Clothing Styles', in: P.J. Margry & H. Roodenburg (eds.), *Reframing Dutch Culture. Between Otherness and Authenticity* (Ashgate 2007) 11-35.
- Dibbits, H.C., 'Van Huis Uit. Een tentoonstelling over migranteninterieurs', in: *Levend Erfgoed* 4 (2007) 22-26.
- Eijl, Corrie van & Leo Lucassen, 'Holland beyond the borders: emigration and the Dutch state, 1850-1940', in: Nancy L. Green & François Weil (eds.), *Citizenship and those who leave. The politics of emigration and expatriation* (Urbana and Chicago 2007) 156-175.
- Eijl, Corrie van, 'Niederländische Arbeitswanderer in Deutschland im späten 19. und frühen 20. Jahrhundert', in: Klaus J. Bade et al. (eds.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Paderborn, München, Wien, Zürich 2007) 806-810.

- Gladen, Albin, Antje Kraus, Piet Lourens, Jan Lucassen, Peter Schram, Helmut Talako, Gerda van Asselt, *Hollandgang im Spiegel der Reiseberichte evangelischer Geistlicher. Quellen zur saisonalen Arbeitswanderung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Bearbeitet und herausgegeben (Münster 2007).
- Groenendijk, K., 'Allochtonen of burgers. Definitiemacht in debat en wetgeving over migranten', in: J.W. Duyvendak, G. Engbersen, M. Teeuwen & I. Verhoeven (red.), *Macht en verantwoordelijkheid. Essays voor Kees Schuyt* (Amsterdam 2007) 101-112.
- Groenendijk, C.A., 'De Nederlandse Raad van State en het EG-migratierecht', in: G.G. Lodder (red.), *De mens en het migratierecht. Liber amicorum ter gelegenheid van het emeritaat van Pieter Boeles* (Den Haag 2007) 113-126.
- Groenendijk, C.A. & B. de Hart, 'Multiple Nationality. The practice of Germany and the Netherlands', in: R. Cholewinski, R. Perruchoud & E. MacDonald (eds.), *International Migration Law. Developing Paradigms and Key Challenges* (Den Haag 2007) 87-106.
- Guadeloupe, F. en Vincent de Rooij, *Zo zijn onze manieren... Visies op multiculturaliteit in Nederland* (Amsterdam 2007).
- Hart, B. de, 'The End of Multiculturalism. The End of Dual Citizenship? Political and Public Debates on Dual Citizenship in the Netherlands (1980-2004)', in: T. Faist (ed.), *Dual citizenship in Europe. From nationhood to societal integration* (Aldershot 2007) 77-102.
- Hart, B. de, 'The Right of domicile of women with a migrant partner in European immigration law' in: S.K. van Walsum & T. Spijkerboer (eds.), *Women and immigration law. New variations on classical feminist themes* (Abingdon 2007) 142-162.
- Hoerder, Dirk, Jan Lucassen and Leo Lucassen, 'Terminologien und Konzepte in der Migrationsforschung', in: Klaus J. Bade et al. (eds.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Paderborn, München, Wien, Zürich 2007) 28-53.
- Jones, G. & A. Böcker, 'De heruitvinding van een competente natie: Parlementariërs over overzeese en nieuwe Nederlanders (1949-2006)', in: Centrum voor Parlementaire Geschiedenis (red.), *De moeizame worsteling met de nationale identiteit. Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2007* (Amsterdam 2007) 69-84.
- Kerkhof, E. 'Postkoloniale identiteitspolitiek van Caraïbische Nederlanders in drie hedendaagse herdenkingen', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 4 (2007) 592-607.
- Laarman, Charlotte, 'De Portugeestalige migranten en hun parochies in de Nederlandse katholieke kerk, 1969-2005', *Tijdschrift voor Sociale geschiedenis* nr. 1 (2007) 117-142.
- Lange, T. de, *Staat, markt en migrant. De regulering van arbeidsmigratie naar Nederland 1945-2006* (Den Haag 2007).
- Lottum, Jelle van and Jan Lucassen, 'Six Cross-Sections of the Dutch Maritime Labour Market: A Preliminary Reconstruction and its Implications (1610-1850)', in: Richard Gorski (ed.), *Maritime labour in the Northern Hemisphere c. 1750-1950* (Amsterdam 2007) 13-42.
- Lourens, Piet and Jan Lucassen, 'Karrieren lippischer Ziegler: Das Beispiel Delfzijl 1955', in: *Lippische Mitteilungen aus Geschichte und Landeskunde*, 76 (2007) 63-80.
- Lucassen, Jan, 'The Brickmakers. Strikes on the Ganges Canal in 1848-1849', in: Rana P. Behal and Marcel van der Linden (eds.), *India's Labouring Poor: Historical Studies c. 1600-2000* (New Delhi 2007) 47-83.
- Lucassen, Jan, 'Nordwestdeutsche landwirtschaftliche Saisonarbeiter ('Hollandgänger') in den Niederlanden vom 17. Bis zum frühen 20. Jahrhundert', in: Klaus J. Bade et al. (eds.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Paderborn, München, Wien, Zürich 2007) 812-818.

- Lucassen, Jan en Piet Lourens, 'Lippische Ziegler in Mittel, West- und Nordeuropa vom 17. Bis zum frühen 20. Jahrhundert', in: Klaus J. Bade et al. (eds.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Paderborn, München, Wien, Zürich 2007) 770-772.
- Lucassen, Jan and Leo Lucassen, 'Indentured Labour', in: Friedrich Jaeger (ed.), *Enzyklopädie der Neuzeit. Gesamtausgabe in 16 Bänden*, Vol 5: Gymnasium-Japanhandel (Stuttgart 2007) 809-811.
- Lucassen, Jan and Leo Lucassen, 'Janitscharen', in: Friedrich Jaeger (ed.), *Enzyklopädie der Neuzeit. Gesamtausgabe in 16 Bänden*, Vol 5: Gymnasium-Japanhandel (Stuttgart 2007) 1188-1190.
- Lucassen, Jan and Leo Lucassen, 'Karrieremigration', in: Friedrich Jaeger (ed.), *Enzyklopädie der Neuzeit. Gesamtausgabe in 16 Bänden*, Vol 6: Jenseits-Konflikt (Stuttgart 2007) 400-403.
- Lucassen, Jan and Leo Lucassen, 'Kaufmannsniederlassung', in: Friedrich Jaeger (ed.), *Enzyklopädie der Neuzeit. Gesamtausgabe in 16 Bänden*, Vol 6: Jenseits-Konflikt (Stuttgart 2007) 511-514.
- Lucassen, Jan and Leo Lucassen, 'Niederlande' in: Klaus J. Bade et al. (eds.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Paderborn, München, Wien, Zürich 2007) 95-109.
- Leo Lucassen, 'De angst voor een onderklasse. Buurtbinding in vroegmoderne Hollandse steden.', in: Wim Willems en Leo Lucassen (red.), *De krachtige stad. Een eeuw omgang en ontwijking* (Amsterdam 2007) 83-109.
- Lucassen, Leo, 'Bosnische Bährenführer in West- und Mitteleuropa von den späten 1860er Jahren bis zum Beginn des zweiten Weltkriegs', In: Klaus J. Bade et al. (eds.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh & Wilhelm Fink 2007) 417-420.
- Lucassen, Leo, 'Deutsche Kaufleute und Wanderhändler in den Niederlanden in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts', in: Klaus J. Bade et al. (eds.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Paderborn, München, Wien, Zürich 2007) 497-500.
- Lucassen, Leo, 'Van divergentie naar convergentie: migratie en het proces van globalisering', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 4 (2007) 3, 62-83.
- Lucassen, Leo, 'Gypsy Research and Gypsy Policy in the Netherlands (1850-1970) in a Comparative Perspective', in: Michael Zimmermann (ed.), *Zwischen Erziehung und Vernichtung. Zigeunerpolitik und Zigeunerforschung im Europa des 20. Jahrhunderts* (Stuttgart 2007) 240-253.
- Lucassen, Leo, 'Migration and World History: reaching a new Frontier', *International Review of Social History* 52 (2007) 1, 89-96.
- Lucassen, Leo, 'Tussen Hobbes en Locke. De grenzen van het moderniseringsparadigma'. In: Paul Minderhoud (red.), *De Januskop van het recht* (Nijmegen 2007) 31-47.
- Lucassen, Leo, 'Ungarische Kupferschmiede in Europa von den 1860er Jahren bis zum ersten Weltkrieg', in: Klaus J. Bade et al. (eds.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Paderborn, München, Wien, Zürich 2007) 1067-1069.
- Lucassen, Leo en Wim Willems, 'Migratie en globalisering. Reflecties op recente trends', *Leidschrift* 22 (2007) nr. 1, 7-17.
- Penninx, R., 'Europe's Migration Dilemma: A Political Assessment', in: *European View, A Journal of the Forum for European Studies*, Vol. 5 (Spring 2007) 87-94.
- Penninx, R., 'Integration processes of migrants: research findings and policy challenges', in: *Migracijske I Etničke Teme*, Vol. 23 (2007), no. 1-2, 7-32.
- Penninx, R., 'Las vicisitudes de las políticas de integración holandesas', in: *Inmigrantes, El continente móvil*, Dossier 22, in: *Vanguardia* (Marzo 2007) 89-94.

- Schrover, Marlou, Joanne van der Leun and Chris Quispel, 'Niches, Labour Market Segregation, Ethnicity and Gender', *Journal of Ethnic and migration studies*, vol. 33, issue 4 (may 2007) 529-540.
- Schrover, Marlou and Jelle van Lottum, 'Spatial concentrations and communities of immigrants in the Netherlands 1800-1900', *Continuity and Change* 22 (2) (2007) 215-252.
- Schrover, Marlou, [Bespreking van:] Erika Kuijpers, Migrantenstad. Immigranten en sociale verhoudingen in 17e-eeuws Amsterdam, *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, jrg. 4, nr. 1 (2007) 161-162.
- Schrover, Marlou en Tycho Walaardt, 'Fleeing from the antagonists' evils?', *Refuge & Rejection*, nr. 4 (2007).
http://www.asu.edu/clas/history/proj/refugee/articles/schrover_walaardt.htm.
- Willems, W., 'De gespletenheid van Tjalie Robinson', *Ons Amsterdam. Maandblad over heden en verleden van Amsterdam*. 59e jrg., no. 9 (september 2007) 334-338.
- Willems, W., 'Mahatma Gandhi's positive leadership', In: Ben J. Hoetjes e.a. (eds.), *Ideals and Values in European Integration. Sources of inspiration, issues for discussion* (Den Haag 2007) 122-126.
- Willems, W., 'Postkoloniale Zuwanderer aus dem ehemaligen Niederländisch-Ostindien in den Niederlanden seit dem Ende des Zweiten Weltkrieges'. In: Klaus J. Bade et al. (red.), *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart* (Paderborn, München, Wien, Zürich 2007) 896-898.
- Wim Willems, 'Een tunnelvisie op sloppenbewoners', *Stadsgeschiedenis*, no. 2, 2e jrg. (2007) 159-162.
- Willems, Wim, 'De stad, de krant en de bewoners. Verhalen over naoorlogs Den Haag', in: Wim Willems en Leo Lucassen (red.), *De krachtige stad. Een eeuw omgang en ontwijking* (Amsterdam 2007) 29-54.
- Willems, Wim, *Plekken van herinnering. Over de stad van toen en nu* (Rotterdam 2007).
- Willems, Wim en Leo Lucassen (red.), *De krachtige stad. Een eeuw omgang en ontwijking* (Amsterdam 2007).
- Willems, Wim en Leo Lucassen, 'Inleiding. De krachtige stad in historisch perspectief', in: Wim Willems en Leo Lucassen (red.), *De krachtige stad. Een eeuw omgang en ontwijking* (Amsterdam 2007) 11-26.
- Wim Willems en Leo Lucassen, 'Tot besluit. De Tweeslachtige stad', in: Wim Willems en Leo Lucassen (red.), *De krachtige stad. Een eeuw omgang en ontwijking* (Amsterdam 2007) 248-261.

CGM WORKING PAPERS

Het CGM geeft een reeks Working Papers uit. Met deze reeks wil het CGM onderzoek op het terrein van historische migratiestudie stimuleren.

In de reeks verscheen tot nu toe:

1. Leo Lucassen en Floris Vermeulen, *Immigranten en lokale arbeidsmarkt. Vreemdelingen in Den Haag, Leiden, Deventer en Alkmaar (1920-1940)*, ISSN 1389-6466 (Amsterdam 1999).
Beschikbaar als [PDF-file](#), op de site van het CGM, 68 p. (273 Kb).
2. Frank Suurenbroek, *Binnenlandse migratie naar en uit Amsterdam (1870-1890)*, ISSN 1389-6466 (Amsterdam 2001).
Beschikbaar als [PDF-file](#), op de site van het CGM, 72 p. (1,7 Mb).
3. Jan Lucassen, *Immigranten in Holland 1600 - 1800. Een kwantitatieve benadering*, ISSN 1389-6466 (Amsterdam 2002).
Beschikbaar als [PDF-file](#), op de site van het CGM, 38 p. (128 Kb).
4. Clé Lesger, *Noord-Hollanders in beweging. Economische ontwikkeling en binnenlandse migratie, ca. 1800-1930*, ISSN 1389-6466 (Amsterdam 2003).
Beschikbaar als [PDF-file](#), op de site van het CGM, 55 p. (743 Kb).
5. Sjoerd Klaas Olfers, *Arbeidsmigrant of vluchteling? Achtergronden van de Spaanse migratie naar Nederland, 1960-1980*, ISSN 1389-6466 (Amsterdam 2004).
Beschikbaar als [PDF-file](#), op de site van het CGM, 56 p. (426 Kb).

De redactiecommissie van de Working Papers bestaat uit: Anita Böcker (KUN), Annemarie Cottaar (UvA) en Wim Willems (IMES).

Voor meer informatie over deze reeks kunt u contact opnemen met Annemarie Cottaar (j.c.a.m.cottaar@uva.nl).